

нюшня, *хлев* может объясняться метонимическим переносом: часть - целое - стойло является частью конюшни или хлева (ср. СлоЕіарь, т. IV, с. 270). Первое значение существительного *стойло*: 'Отгороженное место в конюшне, хлеву для одной лошади или одной коровы'. В чешском варианте кальки можно предположить влияние немецкого Augiasstall, где существительное (der Stall) имеет несколько значений, в том числе: *хлев*, *конюшня* (ср с.-хорв. *Augijeve stale*). В этом сочетании, как и в некоторых других, рассматриваемых выше, в славянских языках имена собственные различаются по способу ассимиляции (конкретнее: окончаниями).

Таким образом, в связи с особой чужеродностью мифологических реалий в сочетаниях-мифологизмах отчетливо ощущается метафоричность, а высокая степень фразеологической абстракции обуславливает, в свою очередь, вторую характерную черту анализируемых сочетаний: они озадают ярко выраженной идиоматичностью. Эта затемненность прямого значения сыграла решающую роль в том, что подавляющее большинство мифологизмов до сих пор преимущественно употребляется в книжном стиле языка. Что же касается формы языкового выражения того или иного содержания, то наблюдения за кальками приводят к такому выводу: мифологизмы в значительной части тождественны во многих языках - они являются интернациональными кальками.

Источники

Пол. - Политиколепная апофеосис. М., 1709; **Полн.** - Полный французской и российской лексикон. СПб., 1786; **Разг.** - Разговор между чужестранным человеком и российским об орфографии старинной и НОВОУСОУ. Васильем ТрEDIAKОВским, профессором елокиенции. СПб., 1748; **Расс.** - Рассуждения двух индийцев Калана и Ибрагима о человеческом познании соч. Я. Козельским. СПб., 1788; **Arr.** - Alexandri anabasis, II, 3, 6-8; **Curtius** - Curtius Rufus, III, 1, 18; **Plut.** - Plutarchus, Alexander, 18.

Словари

Ашукин Н.С., Ашукина М.Г. Крылатые слова. Литературные цитаты. Образные выражения. М., 1960.
Бабичев Н.Т., Боровский Я.М. Словарь латинских кзылатых слов. М., 1986.
Бирих А.К., Мокиенко В.М., Степанова Л.И. Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник. СПб., 1998.
Болгарско-русский фразеологический словарь / Сост. А.К. Кошелев и М.А. Леонидова. М.; София, 1974.
Гюлумянц К.М. Польско-русский фразеологический словарь: В 2 т. Мн., 2004.
Дворецкий И.Х. Древнегреческо-русский словарь: В 2 т. М., 1958.
Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь. М., 1986.
Лепешаў І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы: У 2 т. Мн., 1993.
Мифологический словарь / Гл. ред. Е.И. Мелетинский. М., 1990.
Словарь русского языка: В 4 т. / Под ред. А.П. Евгеньевой. М., 1981. Т. 1.
Словарь русского языка XVIII века. JI, 1989. Вып. 5.
Українсько-російський, російсько-український фразеологічний гловник. Кшв, 1971.
Mokienko V., Wurm A. Cesko-rusky frazeologicky slovm'ic. Olomouc, 2002.
Skogurka S. Stownik frazeologicznyjzyka polskiego. Warszawa, 1978.

Поступила в редакцию 31.03.2005.

Галина Ивановна Шевченко - кандидат филологических наук, доцент, заведующая кафедрой классической филологии.

А.В.ДОУГАЛЬ

ФУНКЦЫЯНАЛЬНА-СЕМАНТЫЧНЫЯ СFOІКІ ВYPAЖЭННЯ ЭМАТЫЎНАСЦІ Ў БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Аналізуюцца сродства выражэння эмоцый на розных языковых узроўнях - лексічным, слоўаобразавальным, сінтаксічным; разгранаічваюцца языковая катэгорія эмотывнасці і псіхалагічная катэгорія эмацыянальнасці.

The emotional means on different language levels (lexical, derivational, syntactical) are analysed; Linguistic category of emotiveness and psychological category of emotionness are differentiated.

Эмацыянальнасць як псіхалагічнае паняцце - гэта, з аднаго боку, здольнасць чалавека рэагаваць на пэўныя сітуацыі, а з другога - своеасаблівы спосаб адлюстравання рэчаіснасці, звязаны з пачуццёвымі адносінамі моўцы да сябе самога, да іншых і да наваколля. Для лінгвістычных даследаванняў эма-

цыянальнасць становіцца актуальным пытаннем толькі тады, калі пачуцці і перажыванні могуць выражацца сродкамі мовы. Комплексны падыход да пытання статусу эмацыянальнасці прадугледжвае экстралінгвістычны і лінгвістычны аспекты гэтай праблемы, прычым апошні выступае цэнтральным. Спецыфіка ўласна лінгвістычнага аналізу заключаецца ў тым, што даследуюцца моўныя сродкі выражэння і абзначэння эмоцый.

На ўзроўні мовы эмацыянальнасць "трансфармуецца" ў эматыўнасць, бо "эмацыянальнасць - гэта псіхалагічная катэгорыя, а эматыўнасць - моўная" (Шаховскій 1987, 13). Калі эмацыянальнасць характарызуе паводзіны чалавека ў эмацыянальных сітуацыях, з'яўляецца дыферэнцыяльнай рысай асобы, успрымальнай да такіх сітуацый, то эматыўнасць - гэта здольнасць мовы выражаць сваімі сродкамі эмацыянальнасць як факт псіхікі.

Эматыўнасць як моўная катэгорыя разглядаецца неадназначна, што абумоўлена рознай інтэрпрэтацыяй семантычнага нападзення гэтага тэрміна. Вузкае разуменне дадзенай праблемы грунтуецца на суаднесенасці эматыўнасці з экспрэсіўнай эматыўнай лексікай: адны даследчыкі атаясамліваюць гэтае паняцце з канатацыяй у цэлым (гл. Тэлія 1986, Шахоўскі 1987), другія - толькі з тым або іншым кампанентам канатацыі: ці эмацыянальным (гл. Гальперын 1982), ці ацэначным (гл. Вольф 1985). У шырокім разуменні эматыўнасць ахоплівае семантычна блізкія адзінкі розных моўных узроўняў (Квасюк 1983, Бабенка 1989).

Катэгарызацыя моўных адзінак дазваляе вылучыць цэнтральныя моўныя сродкі, якія выступаюць найбольш яркавымі, прататыпнымі выразнікамі эмоцый, з'яўляюцца максімальна функцыянальна і семантычна нагружанымі. Катэгарыяльны статус іншых адзінак мовы вызначаецца ступенню блізкасці да прататыпных прымет. Такі прынецпал структуравання аб'ядноўвае не толькі моўныя элементы з поўным наборам функцыянальна-семантычных прымет, але і перыферычныя, пераходныя моўныя з'явы ў адну моўную катэгорыю.

Паводле структурных параметраў, катэгорыя эматыўнасці - гэта адзін з аспектаў катэгорыі мадальнасці, упарадкаваная іерархічная сістэма рознаўзроўневых моўных адзінак, звязаных інварыянтнай семантычнай прыметай 'пачуццё'. Гіпатэтычна ў якасці функцыянальна-семантычнай дамінанты дадзенай катэгорыі разглядаюцца лексічныя адзінкі, што выкарыстоўваюцца для выражэння эмоцый. Аднак пытанне, што з'яўляецца ядзернымі рэпрэзэнтантамі гэтай катэгорыі ў мове, пакуль носіць адкрыты характар. Розныя часціны мовы, якія здольныя транспіраваць пэўным чынам эматыўныя значэнні, аб'ядноўваюцца ў адзіны комплекс на падставе агульнасці семантыкі. Дзеясловы валодаюць разнастайнымі магчымасцямі для перадачы адценняў чалавечых пачуццяў: стан чалавека (*сумаваць*), адносіны да іншых (*кахаць*), уздзеянне на іншых (*смяяцца* з кагосьці), знешнія праявы эмоцый (*цалавацца*) і інш. Назоўнікі даюць назвы эмоцыям (*сум, радасць*), выступаюць сродкамі наймення людзей, што перажываюць эмоцыі (*песіміст, злоснік*) або выступаюць аб'ектам пачуццяў (*каханак*), а таксама выражаюць адносіны да пэўнага чалавека (*хам, ёлуп*). Прыметнікі арыентаваны на адлюстраванне псіхічных уласцівасцей і станаў асобы (*радасны, вясёлы, страшны*). Прыслоўі выступаюць прыметай розных дзеянняў (*сумна <глядзець>, смешна <гаварыць>*) і цесна звязваюцца з прэдыкатавамі - глагоўнымі членамі безасабовых канструкцый з семантычнай прыметай стану чалавека (*добра, шкада, цяжка*). Самымі неадназначнымі з'яўляюцца выклічнікі: яны знаходзяцца па-за межамі граматыкі і таму складаюць своеасаблівы клас слоў у марфалогіі, а таксама разглядаюцца ў сінтаксісе як функцыянальна блізкія да сказа (выказвання). Парадаксальнай з'яўляецца і іх семантыка: з аднаго боку, гэтыя словы не выконваюць намінаўнай функцыі, яны нікога не абзначваюць, а толькі выступаюць знакамі для выражэння эмоцый; з другога боку, выклічнікі валодаюць пэўным сітуацыйным сэнсам, які зразумелы кожнаму чалавеку - удзельніку размовы.

На дадзеным этапе даследавання даволі складаным падаецца вызначэнне цэнтраперыферычных адносінаў паміж названымі моўнымі элементамі, таму больш дэтальны аналіз арганізацыі функцыянальна-семантычнай катэгорыі эматыўнасці ў сучаснай беларускай мове з'яўляецца найбліжэйшай перспектыв-

вай нашай працы. Між тым ужо цяпер можна гаварыць пра спецыфіку функцыянавання гэтай катэгорыі ў маўленні: пра камбінацыю граматычных і неграматычных моўных сродкаў у кантэксте, пра ўзаемадзеянне кампанентаў катэгорыі ў канкрэтным выказванні.

Эмоцыі выступаюць своеасаблівым сродкам адлюстравання рэчаіснасці, што абумоўлена іх псіхічнай прыродай. Заўсёды людзі перажывалі, перажываюць і будуць перажываць адны і тыя ж пачуцці: радасць, гора, расчараванне, задавальненне, сум, жаль, каханне і інш. У сувязі з гэтым псіхалагі адзначаюць агульначалавечы характар эмоцый. "Некаторыя асобныя эмоцыі з'яўляюцца універсальнымі, агульнакультурнымі феноменамі. І кадзіраванне, і дэкадзіраванне шэрага эмацыянальных выказаў аднолькавыя для людзей усяго свету, безадносна да іх культуры, мовы ці адукацыйнага ўзроўню" (Изард 1980, 95). Універсальны характар эмоцый абумоўлівае вылучэнне паняццёвай катэгорыі эмацыянальнасці як надмоўнай сэнсавай канстанты, што мае розную моўную і розную маўленчую інтэрпрэтацыю ў залежнасці ад той ці іншай моўнай сістэмы. "Слоўнік эмоцый" у розных мовах далёка не аднолькавы, хаця няма ніводнага перажывання, якое было б даступнае для адной нацыі і недаступнае для іншай" (Додонов 1975, 23).

Існаванне катэгорыі эматыўнасці ў моўнай сістэме абумоўлена наяўнасцю рознаўзроўневых сродкаў выражэння пачуццяў: лексічных (эматыўная сема выступав канататыўным або дэнататыўным кампанентам значэння), словаўтваральных (эматыўнасць мае свае фармальныя паказчыкі), сінтаксічных (наяўнасць фразеалагізаваных схем для перадачы эмоцый), а таксама кантэкст.

Эматыўная сема на лексічным узроўні можа прааўляцца ў структуры слова інтэрлексемна, як канататыўны элемент значэння, напр., *жэўжык, дабрадзеі, карыфей, падлюга, нягоднік, пляткар, шэпма, махляр* і інш., але можа мець і фармальныя паказчыкі - афіксы, напр., *дзядок, зязюленька, матулечка, дзіцятка, мясчак, зоранька, шчасцейка, страхоцце, велічэзны, папанаехала* і інш.

Названыя лексічныя сродкі перадачы эмацыянальнасці тэрміналагізуюцца як *эматывы* і маюць дэфініцыю моўных адзінак, "у семантычнай структуры якіх ёсць эмацыянальная доля ў выглядзе семантычнай прыметы; такога тыпу адзінкі адэкватна ўжываюцца ўсімі носьбітамі мовы для выражэння эмацыянальных адносінаў або станаў моўцы" (Шаховский 1987, 25).

Аднак у слоўнікавым складзе сучаснай беларускай мовы можна вылучыць не толькі эматыўную лексіку, але і лексіку эмоцый - гэта словы, якія намінуюць самі пачуцці, "логіка-прадметнае значэнне якіх ёсць паняцце пра эмоцыі" (Бабенко 1989, 12), напр., *каханне, радасць, смех, страх, сум, жах, плач, гора, засмучэнне, гнеў, нянавіць, гонар, крыўда, мілы, любімы, дарагі, паважаньне, ганарыцца, засмучацца, весяліцца* і інш. Семантыка такіх *эматываў-намінатываў* (тэрмін Л.Р. Бабенкі) адметная тым, што эматыўная сема толькі абазначана ў структуры іх значэння, але ім бракуе функцыянальнай магчымасці быць сродкамі выражэння пачуццяў.

Для непасрэднага выражэння пачуццяў і перажыванняў часцей за ўсё выкарыстоўваюцца выкпічнікі як найбольш лаканічны спосаб эксплікацыі эмоцый: *ох!, ай!, уф!, гэі!, о-ё-ёй!, алё!, чорт!, божа!, дзякуй!* і інш. Прычым у залежнасці ад інтанацыі, з якой яны прамаўляюцца, могуць характарызаваць цалкам супрацьлеглыя эмоцыі: *ах!* - захапленне і расчараванне; *божа!* - абурэнне і здзіўленне і г. д.

На сінтаксічным узроўні мовы вылучаюцца канструкцыі, эматыўнасць якіх абумоўліваецца структурай (сінтаксічным спосабам арганізацыі кампанентаў выказвання), напр.: парадкам слоў: *Пляваць я на яго хацела!* (А. Карпюк "Карані"); *Убачыш ты яго!, Трэба мне яго "дзякуй!"* (разм.) і інш.; паўторамаі: *Пачакайце, пачакайце, хлопчыкі, неўзабаве ўнукі і вас, мажліва, паспрабуюць на печ пасадыць...]* *Ох, дзеці, дзеці!, Каб яны ўсе акалелі, каб яны!, Не слухайце іх, не слухайце!* (А. Карпюк "Карані") і інш.; кампанентам *ну і ў ініцыяльным становішчы* (маркіруе іранічнасць): *Ну і думкі ў цябе!, Ну і напісаў ты!, Ну і як гэта ты сабе ўяўляеш!, Ну і што далей?!, Ну і хай сабе прападае!* (разм.) і інш.

У маўленні носьбітамі мовы выкарыстоўваюцца і "готовыя" эматыўныя канструкцыі для выражэння пачуццяў і перажыванняў. Такімі фіксаванымі паводле сваёй структуры, семантычна пастаяннымі з'яўляюцца фразеалагізаваныя адзінкі (як словазлучэнні, так і цэлыя сказы). Напр.: *Што ты мне трэліш дуба смалюнога ?/; Ат, цяпер, Уладзік, хоць плач, хоць скач - прапала твая кляч!* Локці сабе кусаць будзеш!; Ат, дзе мае ні прападала - хай прападзе і на гэты раз! Зрэшты, да ну-у вас, сваячкі, пад лысую халеру! і інш. (А. Карпюк "Карані").

Як спосаб выражэння эмацыянальнасці правамерна разглядаць структурную непаўнату сінтаксічных канструкцый, напр., няпоўную рэалізацыю структурнай схемы складаназалежнага сказа кшталту: *Каб ты зараз жа быў дома/; Каб больш сюды не прыходзіў!; Каб і не думаў пра гэта!* (разм.) і інш. Аналітычнасць выражэння эмоцый у падобных выказваннях абумоўліваюць імпліцытнасць галоўнай часткі, прэсупазіцыя падпарадкавальнага злучніка *каб*, а таксама агульнае імператыўнае значэнне сказа.

Эматыўная семантыка некаторых моўных адзінак абумоўлена іх акружаннем у маўленчых канструкцыях, што ў лінгвістыцы складае паняцце кантэксту. Тыя ці іншыя змяненні, што адбываюцца з моўнай адзінкай, дакладнае выяўленне структурных ці сэнсавых асаблівасцей дэтэрмінуюцца сувяззю з элементамі розных моўных узроўняў. Варта адзначыць, што найчасцей паняцце кантэксту выкарыстоўваецца ў адносінах да слова, словазлучэння, сказа, звышфразавога адзінства і пры гэтым вызначаецца як "закончаны ўрывац вуснага ці пісьмовага тэксту, які дазваляе вызначыць сэнс слова або выразу, што ўваходзяць у гэты ўрывац" (Міхневіч 1994, 249). У дадзеным даследаванні пад эматыўным кантэкстам разумеецца закончанае выказванне (частка тэксту), у межах якога функцыянуюць рознаўзроўневыя моўныя адзінкі для трансляцыі эматыўных сэнсаў.

Эматыўны семантычны патэнцыял некаторых лексічных адзінак праяўляецца дзякуючы іх вербальнаму акружанню ў выказванні, іх здольнасці кантактаваць з іншымі элементамі моўнай сістэмы. Так, спалучэнне ў выказванні ўказальнага займенніка *гэты* (*гэта, гэтае, гэтыя*) і азначальнага займенніка *такі* (*такая, такое, такія*) з назоўнікамі, што маюць эматыўную сему ў структуры значэння, і з назоўнікамі, што з'яўляюцца эматыўна нейтральнымі, служыць маркёрам эматыўнасці выказвання з адмоўнай ацэнкай. Напр.: *Гэты нягоднік! Гэтыя спрытныя махляры і камбінатары ашукаюць вас!* (А. Карпюк "Карані"); *Гэтыя студэнты!; Такі хам!; Такое дабро гіне!; Такія грошы заплаціў!* (разм.) і інш.

У межах пэўнага кантэксту пра эматыўнасць выказвання сігналізуюць ацэначныя прэдыкатыўныя словы: *добра, дрэнна, жудасна, смешна* і інш., якія займаюць інтрадуктыўную пазіцыю, напр.: *Добра, што адразу ўспомніла! Цудоўна, што ты зноў да нас прыехаў* (разм.) і інш. Эмацыянальная насычанасць такіх выказванняў можа павялічвацца дзякуючы ўжыванню інтэнсіфікатараў - прыслоўяў, што абазначаюць ступень узмацнення прыметы¹, тыпу: *вельмі, выключна, дужа, занадта, надта, страх* і інш.: *Вельмі добра, што знайшоў час патэлефанаваць, Надта прыемна, што згадзіліся дапамагчы* (разм.) і інш. У гэтых прыкладах функцыя прэдыкатываў - быць маркёрамі эматыўнасці выказвання - другасная, асноўная іх сінтаксічная функцыя - быць выказнікамі ў безасабовых частках складаназалежных сказаў.

Такім чынам, у моўнай сістэме і маўленні існуюць пэўныя сродкі выражэння эмоцый чалавека: лексічныя, словаўтваральныя, сінтаксічныя, кантэкстуальныя, на падставе якіх можна вылучыць катэгорыю эматыўнасці. Эматыўнасць - гэта лінгвістычнае паняцце, якое аб'ядноўвае тыя моўныя адзінкі, што могуць быць выразнікамі пачуццяў і перажыванняў чалавека, у адрозненне ад псіхалагічнага паняцця эмацыянальнасці, што характарызуе яго паводзіны ў пэўных сітуацыях. Катэгорыя эматыўнасці разам з ацэначнасцю складаюць семантычную аснову катэгорыі суб'ектыўнай мадальнасці.

ЛІТАРАТУРА

- Бабенко Л.Г. Лексические средства обозначения эмоций а русском языке. Свердловск, 1989.
 Додонов В.И. Классификация эмоций при исследовании эмоциональной направленности личности // Вопросы психологии. 1975. № 6. С. 21-33.
 Изард К. Основные принципы и методы психологии эмоций // Изард К. Эмоции человека. М., 1980. С. 93-116.

Міхневіч А.Я. Кантэкст // Беларуская мова: Энцыклапедыя / Беларуская энцыклапедыя; Пад рэд. А.Я. Міхневіча. Мн., 1994. С. 248-249.

Шаховский В.И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. Воронеж, 1987.

Паступіў у рэдакцыю 27.12.2004.

Алеся *Валер'еўна Доўгаль* - аспірантка кафедры сучаснай белгірускай мовы. Навуковы кіраўнік - кандыдат філалагічных навук, дацэнт Т.Р. Рамза.

Т.В. СЕМИРСКАЯ

ОККАЗИОНАЛИЗМЫ С СЕМОЙ ВРЕМЕНИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ВЕЛИМИРА ХЛЕБНИКОВА

Словообразовательные, семантические и функциональные особенности темпоральных окказионализмов В. Хлебникова рассматриваются в связи с философско-эстетическими взглядами поэта.

The semantic, formal and functional peculiarities of occasional words with temporal meaning created by V. Chlebnikov, are considered in connection with his philosophic and aesthetic views.

Исследование творчества Велимира Хлебникова с лингвистических позиций ведется уже многие десятилетия, но интерес к нему не ослабевает. Первой значительной лингвистической работой, затрагивающей в числе прочих и вопрос о словотворчестве поэта, является статья выдающегося лингвиста Р. Якобсона «Новейшая русская поэзия» (1921) (Якобсон, 2000). Впоследствии до 80-х гг. XX в. в изучении творчества В. Хлебникова наблюдался некоторый спад, что было связано с доминирующим положением эстетики социалистического реализма. В 1986 г. вышла монография одного из ведущих исследователей творчества В. Хлебникова В.П. Григорьева «Словотворчество и смежные проблемы языка поэта», в которой рассмотрены способы образования окказионализмов В. Хлебникова (наиболее полно представлены способы образования имен существительных), а также затрагиваются проблемы эстетики его словотворчества. В плане изучения эстетики В. Хлебникова нельзя не упомянуть о работе Р.В. Дуганова «Велимир Хлебников. Природа творчества» (Дуганов 1990). Важным этапом в изучении новообразований поэта является составление Н. Перцовой «Словаря неологизмов Велимира Хлебникова» (1995).

В творчестве В. Хлебникова вызывают особый интерес современных исследователей опыты поэта в области обновления поэтического языка (работы О.И. Александровой, В.П. Григорьева, М.В. Панова, Н. Перцовой, И.С. Улуканова и др.); создание собственной концепции времени (исследования Е.Р. Арэнзона, Х. Барана, Р.В. Дуганова, В.В. Иванова и т. д.), а также использование мифологических представлений, прежде всего славянских (статьи А.В. Гарбуза, В.А. Зарецкого, С.А. Ланцовой и др.). В нашей работе сделана попытка рассмотреть на материале окказионализмов со значением времени перечисленные аспекты в их взаимодействии.

Проблема времени неизменно привлекала внимание В. Хлебникова и специально обсуждалась им в статьях, заметках и декларациях: «Учитель и ученик» (1912), «Разговор двух особ» (1912), «Спор о первенстве» (1914), «Закон поколений» (1914), «Всемир! Всемир! Всемир!» (1919-1921), «Наша основа» (1920), «Про некоторые области земного шара...» (1921-1922) и т. д. Статьи поэта свидетельствуют о его особом интересе к теории относительности: «Люди! Мозг человечества и доныне скачет на трех ногах (три осі места)! Мы приклеиваем, возделывая мозг человека, как пахари, этому ценку четвертую ногу - именно, ось времени» (Хлебников 1928-1933, т. V, 151). С другой стороны, закон, появившийся в результате математических вычислений поэта («Во времени происходит отрицательный сдвиг через 3" дней и положительный через 2" дней» [V, 324]), основан на мифологических представлениях о чете и нечете. Таким образом, на поэтическое воображение В. Хлебникова оказали влияние как но-

В дальнейшем при ссылке на это издание будет указываться "олько номер тома и страница.